

Skogsfru – rapport om Årets växt 2005

Från en lokal i Norrbotten rapporterades 189 blommande skogsfruar! Staffan Åström presenterar resultaten av fjolårets inventering.

STAFFAN ÅSTRÖM

Namnet skogsfru har denna sägenomspunna orkidé haft sedan mitten av 1800-talet (Lyttkens 1981). Elias Fries gjorde det första svenska fyndet i Femsjö i Småland 1816. Sedan dess har växten hittats från Skåne i söder till Torne Lappmark i norr, och för femtio år sedan ansåg man att det fanns cirka 250 lokaler i Sverige (Lagerberg 1956). Dock hade den då ännu inte hittats på Öland och Gotland som numera har var sin växtplats att bevaka. Blekinge är det enda landskap som saknar fynd av skogsfru. Samtidigt anses den numera som försvunnen från Halland där den setts endast en gång under 1800-talet (Georgson m.fl. 1997).

Världsbredningen för skogsfrun är boreal och sträcker sig från Skandinavien bort till Japan och Kamtjatka. Den svenska utbredningen har sin koncentration i de barrskogsdominerade norra delarna av landet.

Litteraturen är helt överens om att den typiska lokalen hittas i fuktig, skuggig barrblandskog – helst med rörligt markvatten – vilket också bekräftas av inventeringsresultaten 2005. Som vanligt låter sig dock växter inte alltid inordnas inom alltför snäva gränser. Det finns växtplatser som direkt strider mot den gängse synen på skogsfruns ekologiska krav.

Öster om Brunflo i Jämtland växer skogsfrun på en igenväxande ängsmark (figur 2) med helt avvikande följearter jämfört med det normala i barrblandskogen, bland annat rödsvingel *Festuca rubra*, midsommarblomster *Geranium sylvaticum*, humleblomster *Geum rivale*, smultron *Fragaria vesca*, stenbär *Rubus saxatilis* och rödblåra *Silene dioica*.

Figur 1. Skogsfru *Epipogium aphyllum* från Sveom, Aspås socken i Jämtland på lokalen som beskrivs nedan. Foto: Staffan Åström.

Detsamma kan sägas om en lokal i Sveom i Aspås socken (figur 1). Skogsfrun blommar här varje år och mestadels rikligt (33 ex som mest) ovanpå och kring de jordmassor som lades upp vid dikningsarbeten 1994. Här har jag också sett de största skogsfruemplarna (33 cm höga) för egen del. Diket är i stort sett torrt under hela växtperioden, så någon större mängd rörligt markvatten kan säkert inte finnas. Till och med den torra sommaren 2006 gav en blommande stängel. Underlaget för skogsfrun är mestadels ren mineraljord. I omgivningarna växer kalkbräken *Gymnocarpium robertianum*, guckusko *Cypripedium calceolus*, åsstarr *Carex pallens* och den sällsynta svampen kronskål *Sarcosphaera coronaria*. De spekulationer jag själv haft om denna egenartade växtplats är att skogsfruns svamppartner gynnats av mängden växtmaterial som hamnat under grävmassorna och därmed också kunnat förse skogsfruknölarna med energi för varje växtsäsong.

Figur 2. Skogsfrulokal på igenväxande ängsmark i Brunflo socken i Jämtland. Foto: Lars-Åke Bäckström.

Ytterligare ett undantag som bekräftar regeln kan säkert den estniska växtplatsen på Dagö vara. Där fann man 1995 i en barrskogsbevuxen sluttning på en sanddyn fyra ex av skogsfru (Tuulik 1994). De källor som fanns i närheten ansågs kunna försörja skogsfrun med erforderlig fukt. Växttäcket var i övrigt mycket sparsamt på grund av det sandiga underlaget.

Den ekologiska faktor som ändock alltid tycks vara gemensam för växtplatserna är att skogsfrun undviker solens heta middagstrålar och helst står väl skuggad i skogsdunklet. Mina egna iakttagelser av hur dåligt skogsfrun klarar slutavverkning sammanfaller med ArtDatabankens Artfakta (Ståhl 1997).

Inventeringsresultat

Antalet rapporterade lokaler runt om i Sverige var 168 stycken. Fördelningen per landskap framgår av tabell 1. Saknas gör landskap som Uppland, Närke, Östergötland, Medelpad och Härjedalen samt Västerbottens län. Det kända antalet skogsfrulokaler är sannolikt betydligt högre, i synnerhet i Norrland, då till exempel antalet registrerade lokaler med fynd efter 1990 i Jämtland är 151, varav alltså 64 besöktes 2005.

Av de besökta lokalerna saknade 35 procent fynd av skogsfru medan 40 procent hyste mellan ett och tio exemplar (tabell 2). Endast två lokaler hade mer än 100 blommande plantor. Rekordet i inventeringen hade en lokal i Luleå kommun med 189 skogsfruar.

Som biotop har gran- eller barrblandskog angetts för 75 procent av lokalerna, medan lövskog noterats för 9 procent. Särskilt växtplatserna i Jukkasjärvi bestod i hög grad av lövskog. Övriga lokaltyper var myr/mosse/kärr, sumpskog och källdrag. Alltså i stort sett i enlighet med skogsfrulokaler av typiskt slag för Sverige.

Lövinslaget på lokalerna var praktiskt taget obligatoriskt, med björk, gråal och asp i norr och med inslag av olika ädellövträd i söder.

Följeväxterna varierar som väntat från söder till norr, men ett genomgående drag är att skogsfrun ofta återfinns tillsammans med andra orkidéer och andra arter som tyder på kalkförande jordlager och rika växtmiljöer. I söder rapporteras till exempel knipprötter *Epipactis*, skogsbingel *Mercurialis perennis* och nästrot *Neottia nidus-avis*, medan i norr anges norna *Calypso bulbosa*, guckusko och röd trolldruva *Actaea erythrocarpa*. Harsyra *Oxalis acetosella* har flest antal noteringar bland följeväxterna,

Tabell 1. Antal besökta lokaler för skogsfru som rapporterades 2005.

	Antal lokaler
Jämtland	64
Lappland	30
Gästrikland	18
Hälsingland	16
Värmland	9
Dalarna	6
Ångermanland	6
Norrbottn	4
Västergötland	4
Småland	3
Dalsland	2
Bohuslän	1
Gotland	1
Skåne	1
Sörmland	1
Västmanland	1
Öland	1
Totalt	168

vilket säger en hel del om lokalernas skuggiga karaktär.

Bland de hot mot skogsfruns livsbetingelser som nämns i rapporterna är skogsavverkning mest frekvent och i några fall anses nyligen gjorda avverkningar och körskador ha förstört växtplatsen. På 16 procent av lokalerna finns ett skydd av något slag: naturreservat, nyckelbiotop, frivilligt markägarskydd eller Natura 2000-område. Trots skydd hade en lokal avverkats och sannolikt där spolerat skogsfruns framtid.

Tyvänn har inte så många av rapportörerna noterat hur utvecklingen har varit på växtplatsen. Utifrån det som kommit in så tycks många lokaler visa en vikande trend i antalet blommande exemplar. Detta styrks också av den stora andelen noll-noterade lokaler, även om 2005 inte kan anses ha varit ett särskilt bra år för skogsfrun.

Gamla uppgifter om stora skogsfrulokaler finns, till exempel från 1892 i Oppmanna i Skåne med tusentals blommande exemplar och från Torvalla i Stuguns socken i Jämtland 1933, också där tusentals exemplar enligt Thorvald

Tabell 2. Lokalernas storlek.

Antal blommande ex	Antal lokaler	%
0	58	35
1	10	6
2–5	38	23
6–10	19	11
11–30	28	17
31–50	7	4
51–100	6	4
>100	2	1
Totalt	168	100

Lange (Lange 1934). Dessa fantastiska uppgifter kan ge en antydning om att det fanns betydligt fler och rikare växtplatser för skogsfrun före kalhyggesbrukets intåg.

Citerad litteratur

- Georgson, K., Johansson, B., Johansson, Y. m.fl. 1997. Hallands flora. – SBT-förlaget, Lund.
- Lagerberg, T. 1956. Vilda växter i Norden. 3:e uppl. – Natur och Kultur, Stockholm.
- Lange, Th. 1934. Några Jämtlandsorkidéer. – Svenska Turistföreningens årsskrift.
- Lyttkens, A. 1981. Svenska växtnamn. – Ekstrand, Lund.
- Ståhl, P. 1997. *Epipogium aphyllum* skogsfru. – I: Aronsson, M. (red.) 1999. Rödlistade kärlväxter i Sverige – Artfakta. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.
- Tuulik, T. 1994. Orchids in Hiiumaa. – I: Kull, T. (red.), Orchid ecology and protection in Estonia. Estimaa Looduse Fond, Tartu, sid. 32–34.

ABSTRACT

Åström, S. 2006. Skogsfru – rapport om Årets växt 2005. [*Epipogium aphyllum* in Sweden – results of an inventory.] – Svensk Bot. Tidskr. 100: 433–435. Uppsala. ISSN 0039-646X.

The present-day status of *Epipogium aphyllum* in Sweden is presented based on an inventory in 2005.

Staffan Åström är aktiv amatörbotanist och verksam i Jämtlands Botaniska Sällskap.

Adress: Ren 2515, 835 92 Krokro
E-post: carex@sverige.nu